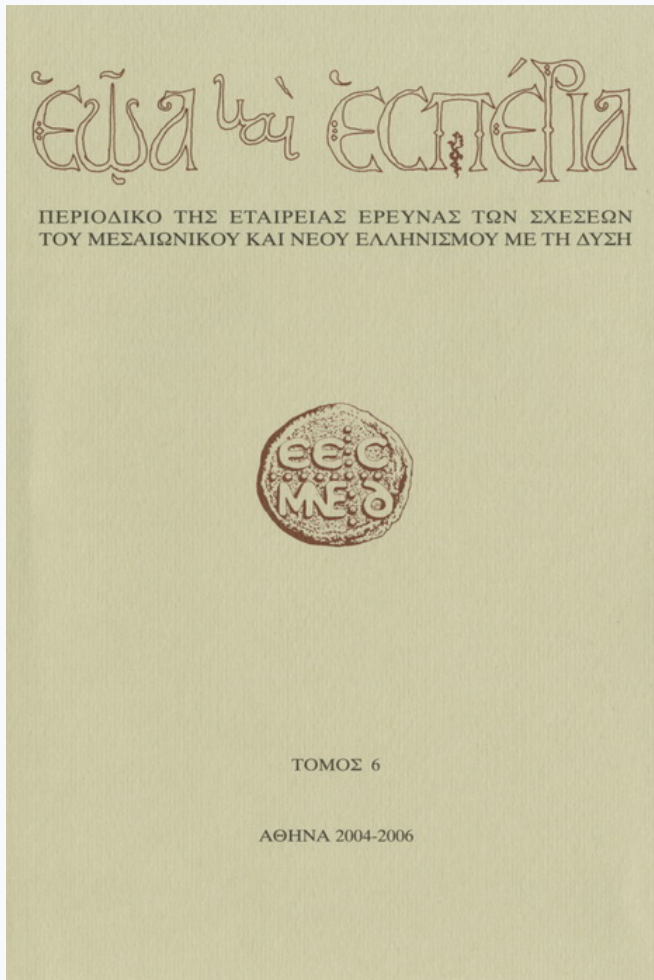

Εοα και Esperia

Vol 6 (2006)

ΛΟΓΙΚΗ ΚΑΙ ΟΝΤΟΛΟΓΙΑ: ΜΕΛΕΤΗ ΣΤΟΝ ΚΑΤΑ ΜΑΝΙΧΑΙΩΝ ΛΟΓΟ ΤΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Β. ΜΠΑΛΤΑΣ

doi: [10.12681/eoaesperia.74](https://doi.org/10.12681/eoaesperia.74)

To cite this article:

ΜΠΑΛΤΑΣ Δ. Β. (2006). ΛΟΓΙΚΗ ΚΑΙ ΟΝΤΟΛΟΓΙΑ: ΜΕΛΕΤΗ ΣΤΟΝ ΚΑΤΑ ΜΑΝΙΧΑΙΩΝ ΛΟΓΟ ΤΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ. *Eoa Kai Esperia*, 6, 205–210. <https://doi.org/10.12681/eoaesperia.74>

ΛΟΓΙΚΗ ΚΑΙ ΟΝΤΟΛΟΓΙΑ
ΜΕΛΕΤΗ ΣΤΟΝ ΚΑΤΑ ΜΑΝΙΧΑΙΩΝ ΛΟΓΟ
ΤΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ

Τὸ πρόβλημα τοῦ κακοῦ ἔχει ἀπασχολήσει τοὺς διανοητὲς τόσο στὴν Ἀνατολή ὅσο καὶ στὴν Δύση. Μάλιστα ἔχει διατυπωθεῖ ἡ ἄποψη ὅτι «τὸ πρόβλημα τοῦ κακοῦ εἶναι χριστιανικό. Γιὰ ἓνα συνειδητὸ ἄθεο, τὸ κακὸ ἀποτελεῖ μόνο μιά πτυχή τοῦ παράλογου. Γιὰ ἓναν ἀποτυφλωμένο ἄθεο, τὸ κακὸ εἶναι τὸ πρόσκαιρο ἀποτέλεσμα μιᾶς κοινωνίας καὶ ἐνὸς σύμπαντος ποὺ παραμένουν ἀκόμη ἀτελῶς ὀργανωμένα»¹.

Στὴν παρούσα μελέτη θὰ γίνεῖ λόγος γιὰ τὴν σχέση λογικῆς καὶ ὄντολογίας, ἀκριβῶς κατὰ τὴν ἀναφορὰ στοῦ πρόβλημα τοῦ κακοῦ, ἐπὶ τῆ βάσει τῆς μικρῆς πραγματείας τοῦ Γρηγορίου Νύσσης *Κατὰ Μανιχαίων* (PG 541AC)². Συγκεκριμένα, θὰ φανεῖ ὅτι ὁ συγγραφέας, διατυπώνοντας λογικοὺς συλλογισμοὺς (τῶν α καὶ β σχημάτων τῶν κατηγορικῶν συλλογισμῶν)³, ἐπιχειρεῖ νὰ δείξει ὅτι τὸ κακὸ, στὴν περίπτωση ποὺ ἔχει ἐκληφθεῖ ὡς δημιουργία, εἶναι φθαρτό. Ἀλλὰ τὸ κακὸ δὲν ἔχει ὄντολογικὸ περιεχόμενο καὶ μάλιστα πηγὴ τῆς ἐμφανισέως του εἶναι ὁ διάβολος, ὁ ὁποῖος ἐπίσης εἶναι δημιουργία τοῦ Θεοῦ.

Στὸ α σχῆμα τῶν κατηγορικῶν συλλογισμῶν ἀνήκουν οἱ ἑξῆς:

α. *Οὐδὲν κολαζόμενον ἄφθαρτον*

Εἷ τι κακόν, κολαστέον

ἄρα οὐδὲν κακόν ἄφθαρτον

1. Βλ. ΒΛΑΔ. ΛΟΣΚΥ, Ὁρθόδοξη Θεολογία. Μιά εἰσαγωγή, μτφρ. Ι. ΡΟΗΛΙΔΗΣ, Λευκωσία 2002, σ. 99.

2. Ἀκολουθεῖται ἐδῶ τὸ κείμενο ποὺ βρίσκεται στὴν Ἑλληνικὴ Πατρολογία τοῦ Migne.

3. Ὑπενθυμίζεται ὅτι ὁ ἀπλὸς συλλογισμὸς ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο προτάσεις καὶ ἓνα συμπέρασμα. Λόγου χάρι:

ἡ ψυχὴ ἀεικίνητος

τὸ ἀεικίνητον ἀθάνατον

> ἡ ψυχὴ ἀθάνατος

- β. *Οὐδὲν ποιὸν οὐσία*
Τὸ κακὸν ποιὸν
ἄρα τὸ κακὸν οὐκ οὐσία
- γ. *Οὐδὲν φθαρόν ἀγέννητον*
τὸ κακὸν φθαρόν
ἄρα τὸ κακὸν οὐκ ἀγέννητον
- δ. *Οὐδὲν τρεπτὸν ἀγέννητον*
Πᾶν τὸ κολάσει παραδιδόμενον τρεπτὸν
ἄρα οὐδὲν τῶν κακῶν ἀγέννητον

Ἀκολουθῶς, τοῦ β σχήματος οἱ κατηγορικοὶ συλλογισμοὶ τῆς πραγματείας τοῦ Νύσσης εἶναι οἱ ἑξῆς:

- α. *Τὸ ἀγέννητον οὐκ ὀρεκτικὸν φθορᾶς*
τὸ κακὸν ὀρεκτικὸν φθορᾶς
ἄρα τὸ κακὸν οὐκ ἀγέννητον
- β. *Οὐδὲν ἀγέννητον τρεπτὸν*
τὸ ἀγαθὸν τρεπτὸν
ἄρα τὸ ἀγαθὸν οὐκ ἀγέννητον

Μετὰ τὴν ὡς ἄνω κατάταξη τῶν κατηγορικῶν συλλογισμῶν, κρίνεται ἀναγκαῖο νὰ γίνει μία προσέγγιση τῶν βασικῶν ζητημάτων ποὺ προκύπτουν σχετικῶς μὲ τὸ πρόβλημα τοῦ κακοῦ. Συγκεκριμένα: α. Τὸ κακὸ ἐκλαμβάνεται ὡς μὴ ἔχον ὄντολογικὸ περιεχόμενο καὶ β. αἰτία τῆς ἐμφάνισεως τοῦ κακοῦ εἶναι ὁ διάβολος.

α. Ἐὰν τὸ κακὸ ἐκληφθεῖ ὡς δημιουργημα (γεννητόν) τότε, ἐξ αὐτοῦ ἀκριβῶς τοῦ λόγου, ὑπόκειται σὲ φθορά (φθαρόν). Ὅπωςδήποτε ὁμοῦς ὁ Θεός, ἐπειδὴ ἀκριβῶς δημιουργεῖ τὰ πάντα *καλὰ λίαν*⁴, ἀπὸ ἀγαθότητα καὶ ὄχι ἀπὸ κάποια ἐξωτερικὴ ἀναγκαιότητα, δὲν εἶναι ὁ αἴτιος τοῦ κακοῦ⁵. Ὡς ἐκ τούτου, τὸ γεννητόν εἶναι καὶ ἀγαθόν. Ἐὰν μάλιστα τὸ ἀγαθὸ εἶναι

4. Γεν. 1, 31.

5. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ, Ὅμιλία ὅτι οὐκ ἔστιν αἴτιος τῶν κακῶν ὁ Θεός, *PG* 31, 332B, 337C. Ὅμοιος, ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΝΥΣΣΗΣ, Λόγος Κατηχητικός, 5, J. H. SRAWLEY (ἐκδ.), *The Catechetical oration of Gregory of Nyssa*, Cambridge 1956, σ. 27. ΙΩΑΝΝΗΣ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ, Κατὰ Μανχαίων, Β. KOTTER (ἐκδ.), *Die Schriften des Johannes von Damaskos*, τ. IV, Berlin 1981, σ. 358, 2-5.

ουσία, τὸ κακὸ εἶναι ἀνούσιο⁶. Ἐν προκειμένῳ διαπιστώνεται, ὀρθῶς, ὅτι «ἡ κακία ἀντιθεωρεῖται τῷ ἀγαθῷ, ὡς ἀντιδιαρεῖται τὸ μὴ ὄν τῷ ὄντι»⁷. Ἐννοεῖται ὅτι τὰ ὄντα δὲν εἶναι ἐναντία μεταξύ τους ὡς πρὸς τὸ εἶναι, ἐνῶ τὸ μὴ ὄν εἶναι ἀντίθετο πρὸς τὸ μὴ ὄν. Ἐπὶ πλέον παρέρχεται ἡ διευκρίνιση ὅτι τὸ κακὸ εἶναι μὴ ὄν ὄχι ὡς ἕξι ἀλλὰ ὡς στέρηση⁸. Ἀλλά, ἀκόμα κι ἂν τὸ κακὸ θεωρηθεῖ ὡς στέρηση τῆς φυσικῆς ἕξεως, ἦτοι τοῦ ἀγαθοῦ, καὶ παρὰ φύσιν κατάστασις, δὲν ἀποτελεῖ διαφορετικὴ ὄντολογικὴ πραγματικότητα⁹.

Κρίνεται σκόπιμο νὰ προστεθεῖ ὅτι τὸ κακὸ δὲν εἶναι συμβεβηκός, παρὰ τὴν ἀντίθετη ἄποψη τοῦ Μεθοδίου Ὀλύμπου¹⁰, ἀφοῦ καὶ τὸ συμβεβηκός μετέχει τῆς οὐσίας¹¹. Μάλιστα ὑποστηρίζεται κατηγορηματικὰ ὅτι τὸ κακὸν οὔτε ποιότης οὔτε κίνησις οὔτε ἕξις οὔτε πάθος¹². Ἔτσι, τὸ κακὸ δὲν εἶναι ἐνέργεια, ἀλλὰ ἀκριβέστερα εἶναι στέρηση τῆς ἐνέργειας¹³. Αὐτὸ ὡστόσο δὲν ἀποκλείει τὸ γεγονός ὅτι τὸ κακὸ ἐντάσσεται στὴν κατηγορία τοῦ πρὸς τί γινῶτε ὅτι τὸ ἀπλῶς λεγόμενον κακὸν οὐ πάντως κακόν, ἀλλὰ πρὸς τι μὲν κακόν, πρὸς τι δὲ οὐ κακόν. Ὡσαύτως καὶ τὸ ἀπλῶς λεγόμενον καλόν, οὐ πάντως καλόν, ἀλλὰ πρὸς τι μὲν καλόν, πρὸς τι δὲ οὐ καλόν¹⁴. Ἐξ αὐτοῦ συνάγεται ὅτι τὸ κακὸ, ὅπως καὶ τὸ καλόν, εἶναι λογικὲς κατηγορίες ἀλλ' ὄχι ὄντολογικὲς πραγματικότητες, καὶ σὲ τελικὴ ἀνάλυση ἔχουν συμβατικὸ χαρακτῆρα. Εἶναι εὐνόητο ὅτι δὲν ἔχουν ὄντολογικὸ περιεχόμενο¹⁵ οὔτε τὸ ἠθικὸ κακόν, ἦτοι τὸ συνδεόμενο μὲ τὴν παράβασις ὀρισμένων ἠθικῶν κανόνων, οὔτε τὸ φυσικὸ κακόν¹⁶, ἦτοι τὸ προερχόμενο ἀπὸ τὶς ἀσθένειες, τὸ γῆρας καὶ

6. ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ, Κατὰ Μανιχαίων, ὁ.π., σ. 358, 12-13.

7. Α. ΘΕΟΔΩΡΟΥ, Ὅψεις τῆς περὶ τοῦ κακοῦ, θεώσεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἱερῶν εἰκόνων διδασκαλίας τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, *Θεολογία* 43 (τεύχη 1-2) 71.

8. ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ, Κατὰ Μανιχαίων, ὁ.π., σ. 358, 23-24.

9. Βλ. καὶ Δ. Β. ΜΠΑΛΤΑΣ, Τὸ πρόβλημα τοῦ κακοῦ κατὰ τὸν Γεώργιον Παχυμέρη, *Ἀθηνᾶ* 82 (1999) 233-234.

10. ΜΕΘΟΔΙΟΣ, Περί τοῦ Αὐτεξουσίου, VIII [Βιβλιοθήκη Ἑλλήνων Πατέρων καὶ Ἐκκλησιαστικῶν Συγγραφέων, 18], Ἀθήνα 1959, σ. 101, 30-31.

11. ΙΩΑΝΝΗΣ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ, Διαλεκτικά, Β. ΚΟΤΤΕΡ (ἐκδ.), Berlin 1969, σ. 58, 16-17 *συμβεβηκός δὲ ἢ ἐν τῇ οὐσίᾳ ὡς ἐν ὑποκειμένῳ θεωρουμένη*.

12. ΜΑΞΙΜΟΣ Ο ΟΜΟΛΟΓΗΤΗΣ, Πρὸς Θαλάσιον, *PG* 91, 253B.

13. Βλ. καὶ J. DANIELOU, *L'être et le temps chez Grégoire de Nysse*, Leiden 1970, σ. 141.

14. ΜΑΞΙΜΟΣ Ο ΟΜΟΛΟΓΗΤΗΣ, Περί διαφόρων ἀτόρων, *PG* 90, 413B. Πρβλ. ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ, Κατὰ Μανιχαίων, ὁ.π., σ. 379, 7-8. *Ἡ πορνεία καθὸ μὲν ἔφεις καὶ φιλία καὶ ἐνωσις ἀγαθόν, καθὸ δὲ τοῦ ὀφείλοντος καὶ τοῦ ἀπηγορευμένου ἔφεις κακόν*.

15. ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, Παράφρασις εἰς τὸ περὶ θείων ὀνομάτων... Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, *PG* 3, 301D.

16. Περί τῆς διακρίσεως αὐτῆς βλ. Θ. ΒΟΡΕΑΣ, Εἰσαγωγή εἰς τὴν φιλοσοφίαν, (Ἀκαδημικά Γ), Ἐν Ἀθήναις 1972, σ. 185-186.

τούς πολέμους. Ὅπωςδήποτε θὰ πρέπει νὰ τονισθεῖ ὅτι οἱ καταγραφεῖσες τοποθετήσεις διαφέρουν ἀπὸ τὶς ἀντίστοιχες ἀντιλήψεις τῶν Μανιχαίων¹⁷.

β. Διατρέχει τὴν βυζαντινὴ φιλοσοφικὴ παράδοση περὶ τοῦ κακοῦ καὶ ἡ ἀντίληψη ὅτι ὁ διάβολος¹⁸ (νοῦς, ἄγγελος, δύναμη) εἶναι κτίσμα πού ἔχει δημιουργηθεῖ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ μάλιστα δι' ὑπερβολὴν ἀγαθότητος¹⁹.

Στὸ πλαίσιο αὐτὸ γίνεται δεκτὸ²⁰ ὅτι ὁ διάβολος ἔχει δεχθεῖ τὶς δωρεές τοῦ Θεοῦ, ἦτοι τὸ εἶναι καὶ τὸ εὔ εἶναι, καὶ βεβαίως μετέχει τοῦ ἀγαθοῦ. Ἐπομένως ὁ διάβολος δὲν εἶναι φύσει κακός. Ὅμως, ὅπως ἐπισημαίνει ὁ Δαμασκηνός²¹, ἂν καὶ ὁ Θεὸς παρέχει πάντοτε (ἀεὶ) αὐτὲς τὶς δωρεές στὸν διάβολο, αὐτὸς δὲν θέλει νὰ τὶς λάβει. Ἔτσι, βαθμιαίως, ἀπομακρύνθηκε, ἰδίᾳ βουλήσει, ἀπὸ τὸ ἀγαθὸ καὶ σ' αὐτὸ τὸ γεγονός συνίσταται τὸ κακό²². Ἔχει παρατηρηθεῖ σχετικῶς ὅτι «ἡ στάση τοῦ Ἑωσφόρου μᾶς ἀποκαλύπτει τὴ ρίζα κάθε ἁμαρτίας: Τὴν ὑπερηφάνεια ὡς ἐπανάσταση ἐναντία στὸν Θεό. Αὐτὸς πού ἀρχικὰ προσεκλήθη στὴ θέωση μέσῳ τῆς χάριτος ἐπεθύμησε νὰ γίνῃ Θεὸς ἀπὸ μόνος του»²³. Οἱ δὲ λοιποὶ ἄγγελοι πού ἀκολούθησαν τὸν διάβολο στὴν ἀπομάκρυνση αὐτὴ ἔχουν πλέον τὸ ἄτρεπτο πρὸς τὸ κακό²⁴, ἐνῶ ἀντιστοίχως οἱ καλοὶ πρὸς τὸ καλό. Σὲ μία συνολικὴ θεώρηση, ἔχει ὑποστηρικθεῖ ὅτι μὲ αὐτὴν τὴν ἐξέλιξη προέκυψε «ἓνα εἶδος ἀντικειμενικῆς πραγματικότητας τοῦ κακοῦ»²⁵. Ἡ διατύπωση αὐτὴ δὲν εἶναι ἄστοχη, ἀφοῦ καὶ στὴν σύγχρονη πραγματικότητα, ὅπως καὶ ἄλλοτε, οἱ συμφορὲς ἔρχονται στὸν βίῳ τοῦ ἀνθρώπου μὲ μεγάλη συχνότητα. Μάλιστα, ἐξ αἰτίας αὐτῆς τῆς συχνότητας τῶν συμφορῶν, παρατηρεῖται ἀκόμη καὶ ὑπὸ χριστιανῶν ἡ τάση γιὰ τὴν ἀπόδοση τῶν κακῶν στὴν ἀνοχὴ ἢ καὶ στὴν βούληση τοῦ Θεοῦ. Ὡστόσο ἐπιβάλλεται νὰ τονισθεῖ ὅτι ἡ ἐκδήλωση τοῦ κακοῦ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν καλὴ ἢ τὴν κακὴ χρῆση ἐκ μέρους τοῦ ἀνθρώπου τοῦ αὐτεξουσίου, ἦτοι τῆς ἐλεύθερης βουλήσεώς του.

17. ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, Παράφρασις, ὁ.π., PG 3, 805D.

18. Γιὰ τὴν ὀρολογία βλ. ἀναλυτικῶς Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΗΣ, Εἰρήνευση, Ἐν Ἀθήναις 1997, σ. 440-444.

19. ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ, Κατὰ Μανιχαίων, ὁ.π., σ. 372, 2.

20. ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ, Κατὰ Μανιχαίων, ὁ.π., σ. 372, 8-16.

21. ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ, Κατὰ Μανιχαίων, ὁ.π., σ. 389, 1-2.

22. Βλ. ἐπίσης J. DANIELOU, L'origine du mal chez Grégoire de Nysse, στό: *Διακονία πίστεως*, rev. P. J. ANTONIO DE ALDAMA, Biblioteca teologica Granadina 13, σ. 31-44.

23. Βλ. ΒΛΑΔ. ΛΟΣΚΥ, Ὁρθόδοξη θεολογία, ὁ.π., σ. 103.

24. Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΗΣ, Εἰρήνευση, ὁ.π., σ. 453.

25. J. DANIELOU, L'être et le temps chez Grégoire de Nysse, Leiden 1970, σ. 147.

Ἀπὸ τὴν διαπραγμάτευση καθίσταται φανερό ὅτι ἡ λογική, μὲ τὴν διαδικασίᾳ τῶν κατηγορικῶν συλλογισμῶν, παρέχει βοήθεια στὴν προσέγγιση ὄντολογικῶν ζητημάτων, ὅπως εἶναι τὸ πρόβλημα τοῦ κακοῦ, στὴν περιοχὴ τῆς βυζαντινῆς φιλοσοφίας. Ἐδῶ, μὲ ἀφετηρία μία μικρὴ πραγματεία τοῦ Γρηγορίου Νύσσης ἐπιγραφόμενῃ *Κατὰ Μανιχαίων*, διαπιστώνεται ὅτι α. τὸ κακό, ὡς δημιούργημα, εἶναι φθαρτό, β. δὲν ἔχει ὄντολογικὸ περιεχόμενο καὶ γ. πηγὴ τῆς ἐμφάνισεως τοῦ κακοῦ εἶναι ὁ διάβολος. Εἶναι δὲ προφανές ὅτι οἱ περὶ τοῦ κακοῦ ἀντιλήψεις τῶν Μανιχαίων δὲν γίνονται δεκτὲς στὴν βυζαντινὴ φιλοσοφικὴ παράδοση.

RÉSUMÉ**LOGIQUE ET ONTOLOGIE
ÉTUDES SUR LE DISCOURS *CONTRA MANICHAEOS*
DE GRÉGOIRE DE NYSSE**

Dans le discours *Contra Manichaeos* de Grégoire de Nysse, par le style des syllogismes categoriques, se posent deux problèmes tres importants. D'abord, le problème du mal qui n'a pas de sens ontologique. Ensuite, le problème du diable qui est la cause du mal, bien que, en ce qui concerne sa nature, il est creé comme bien.

Par consequence, cette etude présente la relation entre la logique et l'ontologie pour que se resoudrent mieux des problèmes ontologiques, exactement posés ici par les Manichaeos. Il est évident que les idées des Manichaeos sur la nature du mal ne sont pas acceptées dans la tradition philosophique byzantine.

DIMITRIOS V. BALTAS